

PORVARISTAUSTASTA TYÖLÄISKIRJAILIJAKSI: ELVIRA WILLMAN

Elsi Hyttinen

Väitöskirjani käsittelee Elvira Willmanin (1875–1925) kirjailijanuraa ja etenee kronologisesti vuodesta 1903 vuoteen 1918, teoksesta toiseen, niiden julkaisujärjestyksestä. Nyt, kun liki kahdeksan vuoden mittainen tutkimusurakka on takana, sallinette pienen irrottelen. Olen ottanut vapauden tässä *lectio precursorassa* irrottautua työtäni ohjanneesta lineaarisesta aikakäsityksestä ja aloittaa lopusta, ainakin melkein sieltä.

Tammikuussa 1920 *Satakunnan Kansa* julkaisi otsikolla ”Punaisten johtohenkilöt palaavat. Elviira Willman-Eloranta saapunut Suomeen” seuraavan virheellisen uutisen:

Joku aika sitten Venäjälle kapinan aikana paennut punaisten pääkiihottajien joukossa toiminut kirjailijatar Elviira Willman-Eloranta on palannut rajan yli Suomeen. Hän on toistaiseksi karanteenissa rajakomendantin valvonnan alaisena. (*Satakunnan Kansa* 11.1.1920.)

Uutinen oli ankka. Todellisuudessa rajakomendantti valvoi aivan toista rouva Elorantaa. Elvira Willman, jota tutkimukseni käsittelee, oli paennut vuonna 1918 sisällissodan loppuvaiheiden aikana laivalla Kotkasta Pietariin, eikä koskaan enää palannut Suomeen. Hän osallistui Neuvosto-Venäjällä suomalaisten punaisten sisäisiin välienselvittelyihin ja sai niiden seurauksena kuolemantuomion, joka pantiin täytäntöön tutkintavankeuden päätteeksi Moskovassa keväällä 1925, Willmanin ollessa 50-vuotias.

Virheellisenäkin uutinen kuitenkin tiivistää hyvin sen, millaiseksi Willmanin julki-

suuskuva hänen uransa viimeisinä vuosina muodostui. Willman nähtiin yhtenä punaisten johtohenkilöistä. ”Pääkiihottaja” ei ole neutraali vaan voimakkaasti arvolutautunut termi. Pysäyttäminen rajalle ja sitä seuraavat kuulustelut olivat normaaleja toimenpiteitä, joita Venäjältä palaaviin punaisiin kohdistettiin. Tieto siitä, että tämä uutinen ei ole totta, houkuttaa ajattelemaan rajakomendantin selliä kuitenkin myös metaforisena tilana. Willmanista oli tullut yksi niistä, joiden poissaolo oli milteipä ehto itsenäisen Suomen poliittisen järjestelmän vakauttamiselle. Punakapinalliset ja kommunistit olivat voima, jonka läsnäolo tai läsnäolon mahdollisuuden kuvittelemisen oli jatkuvasti vaarassa järkyttää kansallista yhtenäisyyttä ja johon siksi kohdistettiin jatkuvia kurinpito- ja sensuuritoimenpiteitä. Willmanin ja hänen kaltaistensa olemassaoloa ei voitu kieltää. Niinpä heille osoitettiin virallisessa retoriikassa paikka valtion rajalla, komendantin metaforisessa sellissä, valtiollisen, sotilaallisen ja, kuten tässä uutisessa, myös retorisen määrittelyn ja ulossulkemisen kohteina.

Uutinen toimii myös hyvänä johdatukse-
na yhteen tutkimukseni peruslähtökohdista. Se osoittaa, kuinka kirjailijanimi merkityksellistyy julkisuudessa riippumatta fyysisen kirjoittajan läsnä- tai poissaolosta. Kirjailijanimessä tiivistyvät tuolla nimellä julkaistut teokset sekä ne julkiset teot, joita nimen kantaja on tehnyt. *Satakunnan Kansakin* viittaa Willmanin poliittiseen toimintaan sisällissodan aikana nimeämällä hänet yhdeksi

punaisten pääkiihottajista. Nimi ei kuitenkaan merkityksellisty suoraan suohteessa noihin toimiin, vaan on julkisuudessa käydyin merkityksenantokamppailun tulos. Willman itse oli esimerkiksi juuri tämän uutisen kirjoittamisen aikana jossakin aivan muualla, osallistumassa toisenlaisiin keskusteluihin, ja silti hänen kirjailijanimensä jatkaa merkityksellistymistään suomalaisessa julkisuudessa.

TYÖLÄISKIRJAILIJAKSI EI SYNNYTÄ

Varhaisesta suomalaisesta 1900-luvun alun työväenteatterista ja -kirjallisuudesta on olemassa muutamiaakin erittäin hyviä tieteellisiä esityksiä, jotka antavat kuvan koko kentästä. 1960-luvulla Raoul Palmgren julkaisi oman kaksiosaisen, jo klassikkoasemaan vakiintuneen *Joukkosydän*-tutkimuksensa. Uudemmissa tutkimuksista haluan mainita erityisesti Aimo Roinisen väitöskirjan *Kirja liikkeessä* 1990-luvun alkupuolelta sekä Mikko-Olavi Seppälän viiden vuoden takaisen väitöskirjan *Teatteri liikkeessä*. Oma tutkimukseni täydentää näitä yleisesityksiä pureutumalla yhden esimerkkitapauksen, yhden kirjailijan uran, kautta siihen, mitä yksittäisen kirjailijan kannalta tarkoitti osallisuus tällaiseen kulttuurisia normeja ja poliittisia hierarkioita jäsinyttämään pyrkineeseen kansanliikkeeseen. Simone de Beauvoirin kuuluisaa, naista koskevaa muotoilua varioiden voisi todeta, että työläiskirjailijaksi ei näkemykseni mukaan synnytä, työläiskirjailijaksi tullaan. Väitöskirjani avaa tätä tulemisen prosessia.

Jotta kirjailijaksi voitaisiin tulla, on täytettävä ainakin kaksi ehtoa: on kirjoitettava ja on julkaistava. Ensinnäkin kirjoittaminen. Monissa työläiskulttuuria käsittelevässä tutkimuksessa niin Suomessa kuin maailmallakin tärkein kriteeri työläis-etuliitteen käyttämiselle on kirjoittajan syntyperä. Kirjallisuus on työläiskirjallisuutta, jos sitä kirjoittaa työläissyntyinen ihminen.

Syntyperän vaikutus siihen, kuinka ihminen voi, osaa ja uskaltaa käyttää kieltä ja tilaa julkisuudessa on erittäin kiinnostava

kysymys. Työläiskirjallisuuden määritelmän perustaminen syntyperälle on kuitenkin nähdäkseni monella tapaa ongelmallista sekä kirjallisuusteoreettisesti että historiallisesti. Ensinnäkin Willman aloitti kirjailijanuransa vuonna 1903, kun hänen esikoisnäytelmänsä *Lyyli* sai ensi-iltansa Kansallisteatterissa – siis samana vuonna, jolloin Suomen työväenpuolue järjesti suuren kokouksensa Forssassa, hyväksyi sosialistisen puolueohjelman ja muutti nimensä Suomen Sosialidemokratiseksi Puolueeksi. Työmies-lehti, jonka synnystä esimerkiksi Aimo Roininen laskee suomalaisen työväenkirjallisuuden instituution lähteneen muotoutumaan, oli ilmestynyt juuri ja juuri kahdeksan vuotta – lehti perustettiin 1895. Toisin sanoen oikeastaan kukaan kirjoitusikäinen ei vielä 1900-luvun ensivuosina olisi tarkkaan ottaen voinut olla työväenluokkaisesta kodista. Ajatus luokasta oli vasta pesiytymässä suomalaiseen poliittiseen kulttuuriin. Köyhät meillä on toki aina ollut keskuudessamme, ja ruumiillista työtä tekevä osuus väestöstä, mutta heidän nimeämisensä työväenluokkaisiksi on mielestäni anakronistista – toki mahdollista, mutta se muodostaisi oman teoreettisen ongelmansa, joka ei ole tämän tutkimuksen fokuksessa.

Toiseksi syntyperän käyttö työläiskirjallisuuden määritelmän kriteerinä olisi juuri tuon ajan Suomen kontekstissa ongelmallista siksi, että itse asiassa säätykierto oli Suomessa jo 1800-luvulla verrattain nopeaa ja yleistä. Monet porvarillisen tai valtavirtakulttuurin näkyvistä toimijoista olivat kotoisin köyhistä oloista ja sikäli heidät pitäisi määritellä työläiskirjailijoiksi. He kuitenkin osallistuivat teksteillään ja julkisella toiminnallaan nimenomaan valtajulkisuuden kamppailuihin ja esimerkiksi sitä keskeisesti hallinneisiin kiistoihin siitä, mitä suomalaisuus on. Välttääkseni nämä sudenkuopat olen valinnut työssäni lähtökohdakseni sen kysymisen, millaisten erontekojen kautta Elvira Willmaista tuli työläiskirjallisuuden tekijä.

Jotta tultaisiin juuri työläiskirjailijaksi, on siis nähdäkseni kirjoitettava jollakin tietyllä tavalla. Se, mikä tällainen porvarillisesta

kulttuurista erottuva tapa olisi, ei kuitenkaan ollut Willmanin kirjoittaessa mitenkään yksiselitteisesti tiedettävissä – jos mitkään kirjoittamiseen liittyvät säännöt ja konventiot koskaan voivat olla. Ei ollut mitään kirjallista traditiota, johon tukeutua, vaan työläiskirjallisuuden sääntöjä muokattiin sitä mukaan kun niitä sovellettiin. Kaikki työläiskirjallisuudeksi ymmärretyt tekstit osaltaan muokkasivat kulttuuriyleisön käsitystä siitä, millaista työläiskirjallisuus oli.

Jokainen työni luvuista on kaksiosainen. Alkupuoli vastaa kysymykseen siitä, millaisin kirjallisin keinoin kirjailija Elvira Willman teoksissaan viesti halustaan tulla ymmärretyksi juuri työläiskirjallisuuden tekijänä. Lukujen loppupuoli tutkii sitä, millaisiin institutionaalisiin kehyksiin hänen työnsä julkisuudessa asettui.

Tutkimuksen aineistona on Elvira Willmanin säilynyt, julkinen tuotanto: neljä näytelmää, yksi lyhytproosateos ja laaja otanta lehtikirjoituksia. Esikoisteosta *Lyyli* (1903) lukuun ottamatta miltei kaikki nämä vuosien 1903 ja 1918 välillä kirjoitetut teokset tulivat julkisuuteen työväen instituutioiden – teatteriryhmien, lehtien tai kustantajien – kautta. Olen lukenut teoksia kiinnittäen huomiota sellaisiin representaatioihin, figureihin, juonikonventioihin ja toistuviin teemoihin, jotka tulkitsen eron tekemiseksi ajan muuhun, poliittisesti sitoutumattomaan tai eri tavalla sitoutuneeseen kirjallisuuteen. Lisäksi kysyn, keistä koostui Willmanin teosten yleisö, ketkä kävivät niitä koskevia julkisia keskusteluja, millaisia puheenvuoroja kirjailija teostensa ilmestymisaikaan julkisuudessa muuten käytti ja millaisiin kulttuuripoliittisiin liittoumiin hänen julkaisijansa ja teostensa esittäjät kuuluivat.

YKSILÖ, LUOKKA JA SUKUPUOLI

Willmanin keskeinen keino signaloida poliittista sitoutumistaan kirjailijana oli kirjoittaa naisista. Häntä kiinnostivat kysymykset su-

kupuolimoraalista, siveellisyydestä ja siitä, millaisia reunaehdot asetettiin sille, kuka sai toimia yhteiskunnassa täysvaltaisesti. Willman kuvasi yhtäältä työläisnaisten halua käydä yksilöstä ja toisaalta sivistyneistöön kuuluvien naisten yrityksiä päästä mukaan työväenliikkeeseen. Tuotannon läpäisevä teema on ajatus siitä, että puhe siveellisyydestä on keino hallita ja alistaa niitä, jotka tuon diskurssin puitteissa määrittyvät siveellistä opastusta tarvitseviksi.

Willmanin ajattelu näissä kysymyksissä ei ollut mitenkään ainutlaatuista. Työssäni osoitan, kuinka yhteyksiä voi nähdä niin Ellen Keyn, August Bebelin kuin Emma Goldmaninkin suuntaan. Willmanin ajatukset ovat kiinni aikansa anarkistisissa, radikaalisosialistisissa ja sukupuolta koskeissa keskusteluissa. Jostain syystä tätä tyyppillisyyttä ei ole kuitenkaan haluttu nähdä, vaan esimerkiksi vasemmistolainen poliitikko ja kulttuurikriitikko Sylvi-Kyllikki Kilpi toteaa vuonna 1953 ilmestyneessä työläisnaisten liikkeen historiikissa ja kirjallisuudentutkija Raoul Palmgren vuonna 1966 ilmestyneessä työläiskirjallisuustutkimuksessaan, että juuri sukupuolimoraaliset kannanotot jättivät Willmanin todellisen työväenkulttuurin ulkopuolelle. Vaikka Willman on täten tutkimuksessa pyritty eristämään kummalliseksi erityistapaukseksi, lähempi tutustuminen hänen tuotantoonsa osoittaa hänen kuuluvan kiinteästi vuosisadanvaihteen radikalismiin jatkumolle. On tosin sanottava, ettei hän itse tee tämän jatkumon huomaamista kovinkaan helpoksi lukijoilleen. Willman äärimmäisen harvoin viittaa, varsinkaan asiateksteissään tai pamfleteissaan, aikalaiskeskustelijoihin vaan esittää aina kantansa kuin ne olisivat hänen itsensä juuri keksimiä.

Läpi uransa Willman kirjoittaa paljon sukupuolimoraalista, mutta ei pelkästään siitä. Aiheesta kirjoittaessaan hän käyttää useimmiten käsitettä siveellisyys, joka jo osoittaa, että näissä pohdinnoissa on kyse laajemmista asioista: yhteiskunnallisesta toimijuudesta ja poliittisesta subjektuudesta. Kuten esimerkiksi

Tuija Pulkkinen ja Antu Soraisen toimittama, hiljattain ilmestynyt tutkimusantologia *Siveellisyydestä seksuaalisuuteen: poliittisen käsitteen historia* osoittaa, vuosisadanvaihteen suomalainen siveellisyysskeskustelu resonoi yhtä aikaa kolmessa rekisterissä. Se kytkeytyy seksuaalisuuteen, kyllä, mutta myös moraalisuuteen ja poliittiseen toimijuuteen. Niin Willmankin, kirjoittaessaan siveellisyysskysymyksistä, kirjoittaa yhtä aikaa seksuaalisuuden säätelystä, moraalista valinnoista ja politiikasta. Tämä kolminaisuus näkyy jo esikoinäytelmässä *Lyyli* vuodelta 1903.

Lyyli on työläiskodin tytär, joka käy kouluja ja harrastaa lukemista. Hän on omaksunut ajatuksen siitä, että kaikilla yksilöillä on moraalinen oikeus tehdä itseään koskevia valintoja. Jos nämä yksilöä käsittelevät kirjoitukset todella tarkoittaisivat myös työväenluokkaista naista, olisi Lyyllillä loogisesti esimerkiksi oikeus rakastaa yli luokkarajojen ja hylätä ne konventionaaliset, luokkasidonnaiset toiminnan mallit, joita ei itse koe moraalisesti velvoittaviksi. Lyylin perusongelma on siis poliittinen, ja hänen hahmollaan tutkitaan sitä, millaisia rajoituksia ajan kirjallisuudessa paljon käsiteltyyn yksilösubjektiin todellisuudessa kirjautuu. Millainen on ihmisen oltava, esimerkiksi sukupuoleltaan ja luokka-asemaltaan, jotta yksilötoimijan paikka olisi hänelle avoimena? Niin sanotut sukupuolimoraaliset kysymykset näytelmässä ovat keino asettaa tämä ongelma ja osoittaa yksilön kategorian rajat. Sillä totta kai käy niin, että Lyyli tulee raskaaksi, ja silloin hänen vapaan rakkautensa kohde luokkarajan toisella puolen hylkää hänet. Tämä näytelmä osoittaa kuitenkin enemmän uskoa tulevaan ja muutokseen kuin Willmanin monet myöhemmät teokset, ja niinpä Lyylin kohtalo jää auki. Hän julistaa ylpeästi, ettei haluaisikaan pelkurimaisen rakastajansa tukea vaan kasvattaa lapsensa mieluummin yksin. Sitten esirippu laskee, ja jää lukijan tai katsojan kuviteltavaksi, millaiset mahdollisuudet tällä työläisnaisella on omaksua sellainen poliittinen ja yhteiskunnallisen toimijan positio, jonka aika mielellään olisi suonut vain

luokka-asemaltaan sopivalle miehelle, siis käydä yksilöstä. Vai tuleeko ympäristö mitätöimään hänen yrityksensä nimetä itse itsensä ja kantaa moraalista vastuuta valinnoistaan, ja kohtelevaan häntä langenneena naisena, uhrina eikä toimijana?

Kuten tämäkin esimerkki osoittaa, näen, että Willmanin tuotanto on läpensä politisoitunutta juuri siinä mielessä, että yksilön valinnat palautetaan aina siihen, mikä hänelle on vallitsevan ideologian tai ideologioiden puitteissa mahdollista. Tässä mielessä miehet ja naiset kuvauksen kohteena ovat Willmanin tuotannossa yhtä poliittisia subjekteja. Sen sijaan, jos tarkastellaan poliittista toimintaa hieman toisessa merkityksessä, osallistumisenä valtiollisiin tai puoluepoliittisiin kamppailuihin tai kansanliikkeisiin, Willmanin tuotannossa korostuu sukupuoli-eron merkitys.

HETERONORMATIIVISTA KAPINAPOLITIIKKAA

Willman oli voimakkaasti sitoutunut käsitykseen miesten ja naisten välisestä erosta ja eri sukupuolille kuuluvista erillisistä toiminnan-alueista. Willmanin miehet toimivat: johtavat tehtaita tai työväenliikettä. Hänen naistensa tärkein poliittinen valinta on se, kehen he rakastuvat. Tämän Willmanin koko tuotannon läpi käyvän hahmotuksen voi nähdä kulminoituvan hänen viimeiseksi julkaistuksi näytelmäkseen jäävässä ”Vallankumouksen vyöryssä” -teoksessa, jossa päähenkilö, Gertrud, syyttää miestään opportunistista. Näytelmä sijoittuu Helsinkiin ja ilmestymisvuoteensa 1917 ja sen keskeinen kysymys on, kuinka suhtautua Venäjän vallankumoukseen. Tapahutumien kehittyessä käy ilmi, että opportunistista syytetty mies on yli kymmenen vuotta osallistunut maanalaiseen toimintaan ja sikäli ollut valmistamassa tietä vallankumoukselle. Hän on kuitenkin tehnyt reaalipoliittisia myönnytyksiä ja on siksi Gertrudin tuomion mukaan kelvoton ja ansaitsee kuolla – ja toden totta, Gertrud myös luovuttaa miehensä val-

lankumouksellisten tapettavaksi. Itseään hän pitää puhtaana idealistina ja itseoikeutettuna osallistujana vallankumoustaisteluun, vaikkei ole eläessään osallistunut politiikkaan muulla tavalla kuin vaalimalla sydämessään Viaporin kapinassa vuonna 1906 kuolleen nuoruuden rakkautensa muistoa.

Tämä binaarinen ajatus kahdesta, sukupuolen mukaan eriytyneestä erilaisesta poliittisesta toimijuudesta ja niiden erillisistä toiminta-ajatuksista vielä korostuu, kun huomioidaan, millä tavoin Willman kirjoittaa homoseksuaalisuudesta. Siihen nähden, kuinka vähän aihetta ajan kirjallisuudessa yleensä sivutaan, Willman käsittelee sitä poikkeuksellisen paljon, jopa kolmessa teoksessaan. Vuonna 1908 ilmestyneessä *Kellarikerroksessa* -näytelmässä siveellisyytyötä tekevän maisteri Vikstedtin homoseksuaalisuuden funktio on korostaa hänen edustamiensa ihanteiden luonnonvastaisuutta. Vuonna 1917 ilmestyneessä näytelmässä ”Vallankumouksen vyöryssä” sekä seuraavana vuonna painetussa samannimisessä proosateoksessa viitataan Viaporin vuoden 1906 kapinaan osallistuneen luutnantti Jemelmanoffin mahdolliseen homoseksuaalisuuteen – ja kielletään tämä mahdollisuus heti, kun se on artikuloitu. Homoseksuaalisuus on Willmanin tuotannossa ajan kontekstiin nähden poikkeuksellisen eksplisiittisesti se kolmas mahdollisuus, joka on suljettava ulos, jotta teoksissa hahmotuva poliittisen toimijuuden roolijako olisi mahdollinen. Subjektin on siis oltava joko mies ja julkinen toimija tai nainen ja tuon toiminnan tukija ja innoittaja. Nainen toimii miehen kautta: homoseksuaalisuus sotkisi tämän järjestyksen ja siksi sen mahdollisuuskin on kiellettävä.

KOVAA TYÖTÄ JA KOHTALON OIKKUJA

Willmanin työläiskirjailijan position muotoutumista ohjasivat monet kohtalon oikut. Jos Suomessa ei olisi syttynyt sisällissotaa vuonna 1918, vain yhden esimerkin mainitakseni,

Willmanin kirjailijanura olisi päättynyt luultavasti aivan toisin kuin tässä tutkimuksessa kuvataan. Ylipäätään toimiminen kirjallisuusinstituutiossa altistaa yksittäisen kirjoittajan kohtalon oikuille siinä mielessä, ettei hän voi täysin hallita sitä, millaiselle paikalle tuolla kentällä tulee sijoitetuksi, mitä kentällä kulloinkin arvostetaan ja katsotaanko hänen teostensa täyttävän nuo arvostettavuuden kriteerit. Mutta vaikka kirjoittaja ei voi täysin hallita paikkansa muotoutumista, hän voi kuitenkin vaikuttaa siihen omalta osaltaan.

Willman teki läpi uransa kovaa työtä tulakseen hyväksytyksi juuri työläiskirjailijana. Hän etsi ja löysi julkaisukanavia menetettyään edelliset, kirjoitti lehtiin, agitoi, puhui ja manifestoi. Tästä syystä olen antanut työlleni nimen *Kovaa työtä ja kohtalon oikkuja* – ja täten korostanut jo otsikossa hallinnan mahdollisuuden rajallisuutta asettaen kuitenkin kovan työn ja sanan mitan verran kohtalon oikkuja tärkeämmälle sijalle. Alaotsikko *Elvira Willmanin kamppailu työläiskirjallisuuden tekijyydestä vuosisadanvaihteen Suomessa* puolestaan tiivistää metonymisesti sen, kehen ja millä tavalla ajattelen työnteon ja oikkujen paikantuvan. Tutkimukseni keskiössä on työläiskirjailija Elvira Willman, joka läpi uransa käy kamppailua työväenkirjallisuusinstituution muiden toimijoiden kanssa siitä, millaista on työläiskirjallisuus, kuinka paljon hänellä itsellään on mahdollisuuksia merkityksellistää tuota käsitettä, ja kuinka arvokkaana hänen panostaan työläiskirjallisuuden kentällä sekä kirjailijana että kentän portinvartijana pidetään.

FT Elsi Hyttinen Kirjoittajan väitöskirja Kovaa työtä ja kohtalon oikkuja. Elvira Willmanin kamppailu työläiskirjallisuuden tekijyydestä vuosisadanvaihteen Suomessa tarkastettiin Turun yliopistossa 21.4.2012. Hän valmistelee postdoc-tutkimusta seksuaalisuuden ja kansalaisuuden kytköksistä 1910-luvun suomalaisessa kirjallisuudessa. elshyt@utu.fi